

Milica Kacin-Wohinz

**NACIONALNO VPRAŠANJE SLOVENCEV IN HRVATOV V ITALIJI
V POLITIKI ITALIJANSKE KOMUNISTIČNE PARTIJE
(1921—1940)**

Razvoj odnosov Komunistične partije Italije do nacionalnega vprašanja jugoslovanskih manjšin v Italiji še ni temeljiteje raziskan, kakor tudi ni raziskan splošen razvoj komunističnega gibanja v Julijski krajini v razdobju med dvema vojnama. Zato bom v tem prispevku poskušala nakazati le nekatere momente v razvoju teh odnosov, kakor so razvidni iz doslej dostopnih virov. Ti viri pa so predvsem dokumenti italijanske komunistične partije do 1936, deloma gradivo italijanskih policijskih organov in spominski podatki. Konkretna problematika slovensko-hrvatske manjšine v Italiji je zadevala predvsem italijansko komunistično partijo, ki je vključevala tudi slovenske in hrvatske komuniste, medtem ko je za Komunistično partijo Jugoslavije postalo vprašanje aktualno v tridesetih letih, tedaj, ko se je začelo celoviteje reševati vprašanje Slovencev, razdeljenih in zatiranih v treh državah.

Zaradi preglednosti lahko razdelimo problematiko na štiri faze. Prva obsega razdobje od ustanovitve Komunistične partije Italije leta 1921 do tretjega kongresa januarja 1926; to je čas, ko italijanska partija še ne čuti potrebe po reševanju nacionalnega vprašanja, pač pa jo začenjajo zaznavati posamezni slovenski komunisti v Italiji in v Jugoslaviji. Druga faza obsega razdobje od srede leta 1925 do 1930; tedaj italijanska partija načrtuje posebno nacionalno politiko in je v stiku z jugoslovansko partijo. Za tretjo fazo, ki sega do leta 1935 je značilno poenotenje delovanja obeh komunističnih partij, ki privede do izjave treh komunističnih partij o slovenskem nacionalnem vprašanju. V četrti fazi pa se nacionalno vprašanje v Julijski krajini rešuje v okviru ljudskofrontne politike. Navedeni mejniki, ki seveda niso togi, v posameznih razdobjih so še druge zareze, sovpadajo z mejniki preusmeritve kompleksne politike italijanske komunistične partije. Stališča do narodnega vprašanja oziroma narodnih manjšin v Italiji so bila seveda odvisna od splošne partijske politike, zato jih je tudi težko obravnavati ločeno.

V prvi fazi, to je od leta 1921 do 1926 se komunistična stranka z vprašanjem narodnih manjšin ni posebej ukvarjala. Priznavala je splošno načelo o pravici narodov do samoodločbe, vendar ni videla potrebe po aplikaciji tega načela na razmere v Italiji. Stranka se je v prvih letih obstoja pod vodstvom Amadea Bordige usposabljala za končni cilj, za proletarsko revolucijo in prevzem oblasti v Italiji, zato jo niso zanimale druge možnosti razrednega boja, prehodne oblike delovanja in povezave z drugimi naprednimi gibanji, čeprav jih je narekovala objektivna situacija. Ni torej slučaj, da je bilo za stranko tudi nacionalno vprašanje manjšin v Italiji nepomembno. Gibanje manjšine za ohranitev nacionalnih pravic se ji je zdelo nacionalistično in brez smisla, češ da v buržoazni družbeni ureditvi tako ni mogoče doseči enakopravnosti. Rešitev nacionalnega vprašanja je videla v zmagi proletarske revolucije. V časopisu *Il Comunista* iz leta 1921

je rečeno: »Dokler bodo obstajali nacionalizmi ne bo mogoče izkoreniniti militarističnih blodenj, ki dušijo drugojezična ljudstva podjarmljena tujem narodu. Narodnostno vprašanje je nerešljivo, dokler ne bodo odstranjeni umetni motivi, ki ga ustvarjajo, dokler ne bodo odpravljene politične meje med nacijami, ki ovirajo etnične skupine pri prehajanju iz dežele v deželo.«¹ Sicer pa je treba upoštevati, ne glede na Bordigov politični koncept, da je bila komunistična stranka že hitro po nastanku potisnjena v defenzivo pred fašističnim nasiljem in večji del svojih energij je porabljala za obnavljanje svojih vrst.

V Julijski krajini so bile tendence in vera v takojšnjo revolucijo še posebej močno zakoreninjene, tako med komunisti, kot med širšimi delovnimi množicami. Revolucionarne tendence so bile posledica težkih gospodarskih razmer v Trstu in deželi, odtrgani od svojega naravnega zaledja. Obdržale so se tudi po letu 1920, ko so revolucionarne možnosti v Italiji in v svetu že upadale. Bile so značilne zlasti za Slovence in Hrvate, ki so bili po socialni strukturi večinoma majhni kmetje, pol kmetje in delavci, brez lastne velike buržoazije. Meščanski sloj, ki se je pred vojno že močno afirmiral v Trstu in Gorici, je bil po italijanski okupaciji Julijske krajine razteptan in pognan v emigracijo. V fašistični Italiji so bili Slovenci in Hrvatje dvakrat prizadeti: poglobljala se je njihova gospodarsko-socialna podrejenost in grozila jim je raznaroditev. Zato so od spremembe družbenega reda pričakovali rešitev vseh vprašanj, gospodarskih in nacionalnih. Toda dotlej, ko naj bi zmagala proletarska revolucija, je bilo tudi treba zadostiti najosnovnejšim nacionalnim zahtevam, kot so bile slovenske šole in pravica do uporabe materinega jezika. Za ohranitev teh pravic in za revizijo raznarodovalne politike sta si prizadevali le meščanski politični društvi Edinost v Trstu in Gorici, prek poslancev v rimskem parlamentu (Vilfan, Šček, Besednjak, Stanger, Podgornik in Lavrenčič). Društvi sta bili sicer nazorsko ločeni v tržaško narodnoliberalno in goriško krščanskosocialno strujo, vendar sta bili v prizadevanjih za ohranitev nacionalnih pravic enotni in obe enako narodnjaški. Delovali sta na osnovi dosledne lojalnosti do države in oblasti — tudi fašističnih — z metodo protestov in prošanj. Ker se nobena druga stranka v Italiji ni zavzemala za nacionalne pravice manjšine, so množice, vzlic simpatijam za komunizem in revolucijo, dejansko sledile nacionalnim voditeljem. Vendar je razočaranje nad neučinkovitostjo njihove politike, tako na področju nacionalnih pravic, kakor v reševanju gospodarskosocialnih težav, po letu 1924 povečalo simpatije množic za komunistično gibanje, kar se je pokazalo v rezultatih parlamentarnih volitev. Tedaj je okrog desettisoč slovenskih in hrvatskih kmetov glasovalo za komunistično listo, ki je dobila na slovenskem podeželju celo več glasov kot leta 1921 in dva mandata. Prvič je bil izvoljen na komunistični listi tudi Slovenec — Jože Srebrnič. Komunistični vpliv na slovensko-hrvatske kmečke množice pa se ni povečal zaradi komunistične dejavnosti na nacionalnem področju, saj partija ni imela nikakršnega programa za to delo. Povečal se je zgolj zaradi njene splošne razredne in protifašistične dejavnosti. Beda kmečkega in delavskega sloja, ki se je nenehoma večala, in razočaranje nad politiko nacionalnih strank ter nad Jugoslavijo, ki je podpisala prijateljsko pogodbo z Italijo, ne da bi dosegla koncesije za manjšino v Julijski krajini, sta radikalizirali množice in porajali v nedrjih nacionalnega gibanja revolucionarno mladinsko strujo, ki se je razvila v ilegalno nacionalno revolucionarno organizacijo — TIGR.

¹ Il Comunista, 10/4/1921, I soliti croati.

Volilni uspeh komunistov na podeželju je vzbudil vprašanje, kako obdržati in poglobiti vpliv na kmečke množice. »Glavni predpogoji so tu, da postanemo polagoma stranka, ki bo predstavljala zahteve in interese ogromne večine našega prebivalstva«, je tedaj zapisal mlad tržaški komunist Vladimir Martelanc. To pa stranka lahko doseže le, če bo povezala boj za socialne pravice z bojem »proti nasilni asimilaciji« slovenske manjšine.² Podobno je voditelj slovenskih komunistov v Italiji Ivan Regent zagotavljal osrednjemu vodstvu stranke, da so narodne pravice stvar eksistence narodnostne skupine in hkrati proletarske pravice, zato komunistična stranka ne more mimo tega dejstva. Ker narodne zahteve nimajo ničesar opraviti z nacionalizmom, saj zadevajo vse sloje prebivalstva, jih mora stranka sprejeti za svoje, le tako bo slovenski narod našel svojo naravno stranko in zaščitnika.³

Sicer pa vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji ni bilo rešljivo zgolj z bojem za vsakdanje nacionalne in socialne pravice, ne glede na to, koliko bi ta prizadevanja uspevala v fašističnem režimu, temveč je bilo treba poiskati kompleksno končno rešitev nacionalnega vprašanja zlasti za Slovence, ki tudi v Jugoslaviji niso imeli nacionalne enakopravnosti. Te potrebe se je zavedla skupina mladih tržaških slovenskih komunistov z Martelancem in Pertotom, ko je že leta 1923 ugotavljala, da hoditi mimo nacionalnega vprašanja kot doslej, »bi pomenilo, da smo se postavili izven slovenskega političnega življenja in damo našim nacionalistom možnost opravičbe njihovega naziva, vrhovnih predstavnikov slovenskih nacionalnih interesov v Italiji«.⁴ Rešitev vprašanja se je ponujala z Leninovimi načeli o pravici narodov do samoodločbe in odcepitve in s stališči Komunistične internacionale iz leta 1923 o povezavi razrednega boja z bojem za osvoboditev zatiranih narodov in manjšin. Na tej osnovi se je razvijala misel o povezavi boja za socialno emancipacijo z bojem za popolno osvoboditev Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Glasnik teh idej je bila leta 1925 revija Delavsko-kmeška matica, ki so jo izdajali slovenski komunisti v Ljubljani. V njej je med drugim zapisano, da je nacionalno vprašanje v Julijski krajini rešljivo že v kapitalistični družbi in ne šele v neki oddaljeni bodoči socialistični ureditvi. Rešljivo da je z zahtevo: »popolnoma svobodna samoopredelitev Slovencev, Hrvatov in Italijanov do eventuelne odcepitve teh narodov od Italije in priključitve k drugi državi, ali pa ustanovitve nove samostojne republike ali celo do ustanovitve več novih republik. To se pravi: narodi na tem spornem ozemlju morajo dobiti suvereno voljo in svobodo, da razpolagajo sami s seboj.«⁵ V končni fazi je bila predvidena združitev Slovencev v neodvisni delavsko-kmečki republiki, vključeni v federaciji balkanskih delavsko-kmečkih republik.

Ta načela, ki jih je Martelanc razvijal v tisku in v razpravah tržaškega partijskega vodstva, so vzbudila mnoga nasprotovanja. Starejši komunisti so v tej zahtevi videli nacionalizem in so rešitev narodnega vprašanja še kar naprej prepuščali revoluciji v Italiji, nekaterim pa se obravnava vprašanja sploh ni zdelala potrebna, češ, da nacionalno vprašanje v Julijski kra-

² Delo, 17/4/1924, Vprašanje Julijske krajine.

³ Archivio centrale dello Stato (ACS), Ministero dell'Interno, Direzione generale della pubblica sicurezza, Divisione degli affari generali e riservati (Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR), Atti speciali, b. 9. Poročilo s podpisom Matveje Orlov (Ivan Regent) brez datuma, ki ga je zaplenila policija na sedežu osrednjega vodstva KPI.

⁴ V. Martelanc, Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benečiji, 1923–1930, rokopis v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (AIZDC).

⁵ Zapisnik delavsko-kmeške matice, 1925, št. 1, str. 30. K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem.

jini sploh ne obstaja. Tržaški komunistični časopis *Il Lavoratore* se je ogradil od Martelančevih tez in jih obsodil kot »nacionalistično pisanje«. Pač pa je Antonio Gramsci priznal upravičenost aplikacije leninističnih tez na razmere v Julijski krajini, vendar je novo vodilno jedro z Gramscijem, ki je ustvarjalo novo partijsko politiko, vprašanje odlagalo, ker je hotelo najprej obračunati z Bordigovim vodstvom.⁶

Novo vodstvo, ki je prevladalo leta 1926, je izoblikovalo novo politiko italijanske komunistične stranke na osnovi individualizacije gonilnih sil revolucije in zaveznikov. Poleg industrijskega delavstva sta bila za nosilca revolucije priznana tudi revni kmet, zatirane narodne manjšine in kolonialni narodi. V tej novi politiki je torej boj narodnih manjšin našel svoje mesto, tembolj ker je postajal revolucionaren spricho zaostrovanja fašističnega raznarodovalnega in gospodarskega pritiska.

Tretji kongres Komunistične partije Italije, januarja 1926 v Lyonu, je potrdil novo politiko in zavzel stališče tudi do nacionalnega vprašanja, tako kakor so ga formulirali slovenski komunisti v letih 1923—1925. V tezah o nacionalnem in kolonialnem vprašanju, pripravljenih za kongres, je rečeno, da bo italijanska partija v sporazumu z jugoslovansko in avstrijsko izoblikovala akcijski program za delo med manjšinami v Julijski krajini in na južnem Tirolskem. Glede Slovencev so teze nalagale partijama v Italiji in Jugoslaviji, da vodita boj za pravico do samoodločbe, zoper italijanski in srbski imperializem, ki naj privede do odcepitve Slovencev od Italije in Srbije in do »ustanovitve neodvisne slovenske republike v sklopu Federacije balkanskih narodov«. Za komuniste v Julijski krajini so teze predvidevale boj proti raznarodovanju in proti davčnemu pritisku, organiziranje slovenskih kmečkih množic in njihovo vključitev v kmečko internacionalo, zaveznitvo teh množic z revolucionarnim proletariatom in boj proti vodstvu narodnoliberalne in krščanskosocialne stranke. Glede meja bodoče slovenske države je v tezah rečeno, da to vprašanje ne obstaja, ker je njena ustanovitev odvisna od ustanovitve Federacije balkanskih narodov in delavske države v Italiji; v delavsko-kmečkih državah pa tako ne more biti nacionalnih nasprotij in vprašanja meja.⁷

Nimamo na voljo uradnega dokumenta o nacionalnem vprašanju, ki bi ga bil sprejel tretji kongres KPI januarja 1926. Iz sekundarnih virov pa je razvidno, da je kongres potrdil omenjene splošne principe in vključil zatirane nacionalne manjšine med nosilce revolucije, kar je pomenilo kvaliteten skok v politiki na nacionalnem področju. Odtlej je italijanska partija dosledno zagovarjala osnovno načelo o samoodločbi, dasi je v uresničevanju te politike prihajalo do raznih odklonov.

S tem začne druga faza v razvoju komunističnega koncepta in delovanja na nacionalnem področju, za katero je značilno poglobljeno proučevanje razmer v Julijski krajini, iskanje najprimernejših gesel za osvojitve najširših slovensko-hrvatskih množic in iskanje organizacijskih oblik, ki bi garantirale proletariatu vodstvo nacionalnega gibanja. Teze in načrte za delo na nacionalnem področju so sestavljali vodilni slovenski komunisti (Martelanc, Vodopivec, Regent, Ferjančič, Bernetičeva, Rovin, Vatovec, Srebrnič). O vprašanju pa je intenzivno razpravljalo vodstvo italijanske partije v emigraciji v Parizu (zlasti Silone, Grieco, Longo in Tasca) ter vodstvo tržaške federacije. Razprava, ki je trajala do leta 1929, je zadevala

⁶ V. Martelanc, *Narodno vprašanje*, cit. d.

⁷ ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1925, b. 103. »Tesi per il lavoro nazionale e coloniale«, ki jih je zaplenila policija poleti 1925 na sedežu vodstva KPI.

predvsem povezavo kmečkega vprašanja z nacionalnim, ustvarjanje enotne fronte slovensko-hrvatskega prebivalstva in oblike bodoče slovenske države.

Glede kmetov, ki so sestavljali pretežno večino prebivalstva, je bila predvidena ustanovitev avtonomne zveze slovenskih in hrvatskih kmetov, poleg italijanske Zveze za obrambo revnih kmetov. Slovensko-hrvatska kmečka zveza naj bi zastopala gospodarsko-socialne in nacionalne zahteve vsega kmečkega prebivalstva. Postala naj bi organizacijski instrument za komunistično taktiko na nacionalnem področju, protiutež narodnjaškim organizacijam in jedro enotne fronte. Toda prave kmečke organizacije v tistih težavnih okoliščinah fašističnega totalitarnega režima niso zaživele. Posledice delovanja komunistov med slovenskimi in hrvatskimi kmeti so se pokazale šele v letih 1931—1933, ko je prišlo do znanih kmečkih demonstracij po istrskih krajih, ki jih je organiziral Natal Kolarič. Demonstranti v Istri so zahtevali poleg davčnih olajšav, odpisa dolgov in hipotek, tudi odstranitev fašističnih županov — podestator in pravico do uporabe materinega jezika v šoli in uradih. Ta komunistična akcija je uspela zaradi velike revščine kmečkega prebivalstva. V letih svetovne gospodarske krize je bilo na tisoče malih kmečkih posestev prodanih na dražbi, in nekdanji lastniki so postajali koloni na lastni zemlji. To razlastitveno politiko je fašistična oblast favorizirala, saj je bila sestavni del raznarodovalne politike.

Enotna fronta, ki jo je predvidevala Komunistična internacionala kot fronto proletariata, je za zatirano nacionalno manjšino v Julijski krajini pomenila fronto vseh plasti prebivalstva, delavske, kmečke in srednje, pod vodstvom delavsko-kmečkih odborov. Najboljši teren za ustvarjanje enotnosti so bila ilegalna narodnjaška kulturno-prosvetna društva. V njih naj bi komunisti izpodrinili vpliv nacionalnih voditeljev. Platforma za enotnost je bil boj proti fašizmu, zaščita gospodarskih in političnih interesov, odpor proti raznarodovanju in oborožena obramba množic pred fašističnim nasiljem. Iz delavsko-kmečkih odborov naj bi se konstituiral slovenski narodni svet. Narodni svet je bil predviden kot ustanovna slovenska narodna skupščina (*Assemblea costituzionale di tutti gli Sloveni*), ki bi prevzela vlogo oblasti v prehodnem razdobju iz demokratičnega v socialistični sistem. Ta ideja pa je bila leta 1929 opuščena, ker je vsebovala elemente »buržoazne demokracije«. Tedaj je namreč prevladalo stališče Kominterne o neposredni revoluciji in diktaturi proletariata, brez vmesnih stopenj demokratične državne ureditve. Hkrati je, kot kažejo viri, bila opuščena tudi zanimiva misel o ustanovitvi posebne, nacionalno ločene organizacije slovensko-hrvatskih komunistov v Julijski krajini v sestavu KPI. Ta zamisel priča, da se je vodstvo KPI v letih 1927—1928 zavedalo kolikšen revolucionarni potencial predstavlja gibanje za nacionalno osvoboditev, če ga bo vodila organizacija, ki ni »italijanska«. Deset let pozneje je to zamisel realizirala KPJ z ustanovitvijo komunističnih partij Slovenije in Hrvatske na jugoslovanskem ozemlju, medtem ko italijanska partija te možnosti ni več omenjala. Opuščen pa je bil tudi namen o ustanovitvi posebnega biroja iz predstavnikov komunističnih partij Italije in Jugoslavije, ki bi koordiniral delovanje med Slovenci in Hrvati na obeh straneh rapalske meje. Prevladala je bojazen, da bi tak organ postal avtonomen oziroma, da bi deloval brez kontrole obeh partij. Namesto koordinacijskega biroja je bila leta 1930 ustanovljena pri centralnem komiteju KPI komisija za nacionalna vprašanja.⁸

⁸ Dokumentacija o navedenih problemih je v Inštitutu A. Gramsci v Rimu, Archivio del PCI (IG, APCI).

Omenjeni načrti in smernice za delovanje so bili le stvar razprave v partijskih vodilnih organih in šele leta 1929 je politični sekretariat (*ufficio politico*) centralnega komiteja sestavil in objavil načrt platforme za politično akcijo komunistov v Julijski krajini. Poleg omenjenih opustitev — slovenski narodni svet, slovensko-hrvatska komunistična organizacija, koordinacijski biro — je načrt omejeval tudi enotno fronto, ko je izključeval vsakršno povezavo s slovensko-hrvatskimi nacionalnimi strujami in celo z narodnimi revolucionarji, zaradi njihove metode individualnega terorja. Splošno načelo o pravici nacionalne manjšine do samoodločbe in odcepitve od Italije je sicer potrdil, toda konkretizacijo tega načela je vezal na interese revolucije. Kajti, je rečeno v načrtu, »mi ne podpiramo vsakega nacionalnega gibanja, marveč le tistega, ki ima stvarno revolucionarno vsebino. To pomeni, da mi vprašanja osvoboditve zatiranih ljudstev ne presegamo z vidika abstraktne pravice, marveč z vidika realnosti in interesov revolucije.«⁹ Ivan Regent je to formulacijo kritiziral, kakor pravi v svojih spominih, ker nacionalnega vprašanja ne gre reševati le z vidika interesov revolucije. Revolucionarna rešitev vprašanja namreč pomeni »priznati gospodarsko vsebino vprašanja samega in pomagati narodnim manjšinam v ... boju proti zatiranju ... ne le z nekega kramarskega stališča ... marveč zato, ker je to dolžnost revolucije.«¹⁰

Stališča platforme, ki so zoževala teze slovenskih primorskih komunistov sestavljene v letih 1926 in 1927, so bila najbrž posledica nove strankine preusmeritve, ki je tedaj obračunala z desno frakcijo, in njene rigorozne disciplinske podreditve Kominterni, pa tudi posledica izkušenj na terenu. Medtem, ko so se razvijale razprave o delu z nacionalno manjšino, so se namreč dogodki v Julijski krajini razvijali po svoje. Nacionalnorevolucionarna organizacija je s terorističnimi in propagandnimi akcijami pridobivala simpatije prebivalstva, pridruževali so se ji celo nekateri mlajši slovenski komunisti, ki so jih privlačevala konkretna protifašistična dejanja. Po ocenah komunističnega vodstva je tak razvoj dogodkov grozil partiji v Julijski krajini, da ostane na repu dogodkov in da slovenski komunisti podležejo meščanskemu konceptu nacionalnega gibanja. Zato je vodstvo ostro kritiziralo komuniste v Julijski krajini. Ruggero Grieco je leta 1930 v *Stato operaio*¹¹ ugotavljal, da komunisti v Julijski krajini nacionalnega vprašanja ne razumejo, zato vlada zlasti med italijanskimi komunisti v Trstu mnenje, da ta problem ne obstaja in da je nacionalno gibanje manjšine zgolj nacionalizem. Slovenski komunisti pa po ocenah vodstva ne znajo povezati nacionalnega boja z razrednim, rešitev nacionalnega vprašanja gledajo ločeno od socialne preobrazbe družbenega reda, zato sprejemajo nacionalistično koncepcijo nacionalnega boja. Vladimir Martelanc, ki se je od leta 1923 poglobljeno ukvarjal z vprašanjem, vendar je bil leta 1927 poslan na drugo delo, pa je v poznejših spominskih zapiskih, sestavljenih v Sovjetski zvezi kritiziral italijansko komunistično partijo, ki da je navzlic ogromnemu koraku naprej, podcenjevala nacionalno vprašanje in ga še vedno tretirala kot postransko, kar pa spričo napetosti med Italijo in Jugoslavijo ni bilo. To je po njegovem izviralo iz dejstva, da italijanska stranka italijanskega imperializma ni ocenjevala dovolj kritično in ni razkrinkavala njegove agresivnosti in ekspanzivnosti. Ker je Slovence v Julij-

⁹ *Lo Stato operaio*, 1930 (IV), št. 8, avgust, str. 514, Shema di una piattaforma per l'azione politica delle organizzazioni comuniste della Venezia Giulia.

¹⁰ I. Regent, Spomini, Ljubljana 1967, str. 314—315.

¹¹ *Lo Stato operaio*, 1930, (IV), št. 11—12, str. 744, Garlandi, Su alcune deviazioni della linea leninista nella politica nazionale.

ski krajini gledala le kot kmečko rezervo proletarske revolucije, je prisojala hegemonijo nad nacionalnim gibanjem manjšine italijanskemu proletariatu, ne pa slovenskemu, to pa tudi iz bojazni »kaj bo z našo krajino v primeru revolucije v Italiji«. ¹²

Nevarnost vojne med Italijo in Jugoslavijo je vzbujala v italijanski komunistični partiji skrb, kako se bo v tem primeru obnašala slovensko-hrvatska manjšina. Obstajala je upravičena bojazen, da bo stopila na stran jugoslovanske vojske, ki bi v primeru revolucije v Italiji posegla čez mejo. Zato je bilo že v tezah iz leta 1927 rečeno, da bo treba nacionalno manjšino pravočasno pridobiti za komunistično rešitev nacionalnega vprašanja, jo čim tesneje navezati na italijansko revolucijo in jo pozvati k oboroženi obrambi revolucionarnih dosežkov italijanskega proletariata pred reakcionarno intervencijo jugoslovanske vojske. Revolucija se je namreč zdela možna le v Italiji, zaradi akutnosti notranjega položaja, ne pa tudi v Jugoslaviji in na Balkanu, zato naj bi slovensko-hrvatska manjšina v mejah socialistične Italije osnovala delavsko-kmečko republiko »čeprav v embrionalni obliki«, in bi povabila tudi Slovence v Jugoslaviji in Avstriji, da se ji pridružijo.

Še na IV. kongresu KPI, aprila 1931, so obstajali dvomi o upravičenosti brezpogojne pravice manjšin do odcepitve. Delegat iz Genove — Attilio Tonini, Beretta — je poudarjal, da je treba v primeru sovjetske oblasti v Italiji, ustanoviti avtonomne republike na ozemljih nacionalnih manjšin; zato je spraševal: »zakaj... bi morali mi danes pristati na njihovo odcepitev od Italije, če to pomeni poklonitev tega ozemlja fašistični Jugoslaviji?« Tržačan Anton Ukmar je izrazil zahtevo slovenskih komunistov, da »preidejo od propagande k oboroženemu boju« in postavil pogoj, da se sme odcepitev »uresničiti le v primeru, da se ustanovi slovenska sovjetska republika«. Grieco pa je odgovarjal, da morajo komunisti brezpogojno podpirati nacionalno osvobodilni boj in napovedal radikalno modifikacijo dotedanjih tez o delu na nacionalnem področju z vidika, da se nacionalne manjšine bijejo proti fašistični državi »in so zato gonilna sila revolucije«. Predstavnik Kominterne F. Heckert je še odločneje pribil: »Nas danes ne zanima kaj bodo storili tirolski Nemci in Slovani v Julijski krajini, ko bo obstajala sovjetska Italija: danes obstaja fašistična država, ki jo je treba zrušiti. Italijanski komunisti podpirajo boj za popolno neodvisnost manjšin; slovanski in nemški komunisti pa bodo poleg tega delovali še za sovjetsko rešitev vprašanja in dokazovali, da problem ni rešljiv s priključitvijo manjšin k drugi imperialistični državi.« ¹³ Sicer pa iz virov ni razvidno, da bi kongres sprejel tudi kakšna uradna stališča v tem vprašanju, dotaknil se ga je le mimogrede, v diskusiji. Da vprašanja komunisti na terenu, pa tudi v vodstvu niso pravilno gledali, razberemo še iz Togliattijeve kritike komisiji za nacionalna vprašanja leta 1932. Ugotavljal je, da vse napake izvirajo iz dejstva, da komunisti ne vidijo pravilno objektivne zgodovinske povezave med protimperialističnim bojem in bojem za nacionalno osvoboditev. Ker ne razlikujejo med zatiralskim in zatiranim narodom imajo slovenske nacionalne voditelje za sovražnike Slovencev in Hrvatov, s tem pa zničujejo celotno nacionalno vprašanje. ¹⁴

Tretja faza v razvoju komunistične politike do vprašanja nacionalnih manjšin zajema razdobje od 1930 do 1935. Zanj je značilno, da se stališča

¹² V. Martelanc, cit. d.

¹³ P. Secchia, *L'azione svolta dal partito comunista in Italia durante il fascismo 1926—1932*, Annali G. Feltrinelli, 1969, str. 396—397, 400, 407.

¹⁴ IG, APCI, 1051/5, Riunione commissione nazionale, 25 genn. 1932.

o slovenskem nacionalnem vprašanju konkretnije izoblikujejo in dobe avtoritativno potrditev v medpartijskih deklaracijah. Stiki med italijansko in jugoslovansko partijo glede nacionalnega vprašanja so se razvijali od leta 1927 dalje. Šlo je za usklajevanje stališč in delovanja med nacionalno manjšino v Italiji in med Slovenci in Hrvati v Jugoslaviji. Komunistična stranka Jugoslavije, ki je od leta 1923 zastopala pravico narodov do samoodločbe in odcepitve je na IV. kongresu v Dresdenu leta 1928 to pravico proglasila za dolžnost; odcepitev jugoslovanskih narodov od imperialistične Srbije naj bi bila obvezna. Ta program razbitja Jugoslavije je nastal pod vtisom ocen Komunistične internacionale o nevarnosti imperialistične vojne in napada na Sovjetsko zvezo, v katerem bi Jugoslavija kot zaveznica Francije igrala pomembno vlogo. Tedaj je bila tudi prvič uradno izražena parola o boju za združeno Slovenijo.

Na posvetovanju predstavnikov italijanske in jugoslovanske komunistične partije januarja 1930 — najbrž je bilo v Moskvi — so bila med drugim postavljena naslednja skupna gesla: proti imperializmu, proti monarhiji, proti fašizmu, proti imperialistični vojni, za Sovjetsko zvezo, za zemljo delovnim kmetom brez odškodnine, za pravico uporabe materinega jezika, za slovenske in hrvatske šole z lastnimi učitelji, za pravico združevanja, za ponovno vzpostavitev razpuščenih organizacij, za predvojaško vzgojo v materinem jeziku, za služenje vojaškega roka v domačem kraju. Gesla: »za enotno in neodvisno Slovenijo in Hrvatsko; za delavsko-kmečko vlado; za balkansko federacijo delavsko-kmečkih republik«, so pomenila konkretizacijo načela o pravici Slovencev in Hrvatov do samoodločbe in odcepitve od obstoječih držav. Tedaj je bilo tudi sklenjeno, da postane časopis Delo glasilo obeh partij za Slovence v Italiji in Jugoslaviji, za istrske Hrvate pa je bila določena posebna priloga k časopisu Proleter.¹⁵ Delo, ki ga je urejal Lovro Kuhar, je izhajalo kot skupno glasilo v letih 1930—1935 in je posvečalo posebno pozornost slovenskemu nacionalnemu vprašanju. Naslednji rezultat poenotenja politike obeh partij je bila skupna izjava sprejeta februarja 1933. V njej sta italijanska in jugoslovanska komunistična partija obsodili priprave na imperialistično vojno in se obvezali podpirati boj »vseh zatiranih narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji in v Italiji za popolno pravico do samoodločbe in do odcepitve Slovencev od obstoječih držav«.¹⁶

Medtem je skupina slovenskih komunistov v Moskvi (italijansko stranko je v skupini zastopal Ivan Regent, jugoslovansko pa Dragotin Gustinčič in Karel Hudomal) dobila nalogo, da podrobno prouči gospodarski in politični položaj Slovencev. Na osnovi tega elaborata, objavil ga je tudi Stato operalo pod naslovom Note sulla Slovenia, so aprila 1934 tri komunistične partije, italijanska, jugoslovanska in avstrijska, sprejele skupno izjavo o rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja. Izjave so, da ne priznavajo nasilnega razkosa slovenskega naroda, zato bodo brezpogojno podpirale pravico Slovencev do samoodločbe tja do odcepitve od imperialističnih držav Jugoslavije, Italije in Avstrije. To geslo so opredelile z geslom: »boj za zedinjenje slovenskega naroda« in za vzpostavitev delavsko-kmečke oblasti. V izjavi se partije ne omejujejo zgolj na načelno podporo slovenskemu nacionalnemu gibanju, marveč nalagajo komunistom vladajočih in zatiranih narodov dolžnost, da usmerijo svoje delovanje za uresničenje gornjih gesel v priprave in razvijanje vsakdanjih bojov množic

¹⁵ Arhiv centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, fond Komunistična internacionala, 57/548—549. KPI sta zastopala Gallo (Luigi Longo) in Quinto (Radolovich Michele), KPJ Albert in Gorkič, komunistično mladino Jugoslavije Stefan, balkansko federacijo pa Baum.

¹⁶ Delo, XII, št. 1, marec 1933.

proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja s strani srbske, italijanske in avstrijske buržoazije.¹⁷ To je bil nov kvaliteten element v komunistični nacionalni politiki, saj je obvezoval komuniste zatiralskih narodov, da se v boju zoper lastno buržoazijo bore za pravice zatiranih narodov in manjšin. Sicer pa je pomen izjave predvsem v dejstvu, da je bilo slovensko nacionalno vprašanje prvič postavljeno v okvir mednarodnega delavskega gibanja. Za slovenske komuniste v vseh treh državah je izjava pomenila začetek novega obdobja, ki je peljalo naravnost v oborožen narodnoosvobodilni boj pod geslom združene in neodvisne Slovenije. Komunistična partija Italije pa je slovensko vprašanje popularizirala prek revije *Lo Stato operaio*. Toda po letu 1936 izjave ne omenja več javno, morda zato, ker so bila načela o odcepitvi dela Julijske krajine od Italije ovira za ustvarjanje ljudske fronte demokratičnih sil v Italiji? Italijanske antifašistične stranke, s socialistično vred, so namreč Slovencem in Hrvatom v Italiji ponujale le avtonomijo in so torej vztrajale na rapalski meji.

Tripartitna izjava je bila sprejeta v trenutku, ko je stopala v ospredje nova faza v razvoju delavskega gibanja: faza povezovanja vseh demokratičnih sil v svetu v ljudsko fronto za boj proti fašizmu in proti vojni.

Ljudska fronta v Sloveniji je nastajala na osnovi boja za nacionalno enakopravnost, kajti program razbitja Jugoslavije se je umaknil programu za njeno ohranitev v obliki svobodne zveze jugoslovanskih narodov. Ta sprememba je nastala pod vtisom nevarnosti agresije na Jugoslavijo in stališča, da se morejo jugoslovanski narodi le skupno uspešno boriti proti fašizmu. Za Slovence v Julijski krajini pa ljudskofrontna politika ni pomenila novosti, saj je komunistični program že od leta 1926, kot smo videli, predvideval enotnost gibanja vseh plasti slovensko-hrvatskega prebivalstva na osnovi nacionalnih zahtev in protifašizma. Novost je bila le v tem, da je bilo sedaj predvideno zavezništvo komunistične partije tudi z vodstvi nacionalnih strank in ne samo med množicami v bazi. Toda v Julijski krajini ni bilo strank, razen fašistične in ilegalne komunistične. Obstojele so sicer vodilne skupine liberalne in krščansko-socialne struje v Trstu, v Gorici in v emigraciji v Jugoslaviji, toda edino organizirano meščansko gibanje je bila narodnorevolucionarna organizacija — TIGR — z vodstvom v Jugoslaviji. Časopis *Delo* je že leta 1933 pozival »pristaše katoliških organizacij, nacionaliste vseh stremeljenj, tigoriste in nestrancarje, naj se strnejo v enotno fronto in ustanove antifašistične odbore«.¹⁸ Oktobra 1935, potem ko je bila sprejeta ljudskofrontna politika, pa je glasilo KPI *Unità* povabilo vse borce za svobodo Slovencev, da se pridružijo komunistom in korakajo z njimi proti fašizmu. Komunistična partija Italije je izjavila, da želi vzpostaviti stik z nacionalnimi organizacijami v Julijski krajini ter z njihovimi voditelji, da bi skupno obravnavali nujna vprašanja boja proti fašizmu. Opozorila je, da je njen program, ki povezuje nacionalno osvoboditev s socialno emancipacijo, pač drugačen od programa nacionalistov, toda to ne more biti ovira za poenotenje boja proti fašizmu in proti vojni v Etiopiji. Del poti z nacionalnimi organizacijami, v interesu Italijanov ter Slovencev in Hrvatov, je torej skupen.¹⁹

Na poziv, ki ga je ponatisnil emigrantski časopis *Istra* v Zagrebu, se je odzvalo vodstvo nacionalnih revolucionarjev in sprejelo pobudo komunistične partije. Tako sta v decembru 1935 vodstvi obeh organizacij sprejeli

¹⁷ *Lo Stato operaio*, 1934, (VIII), št. 4, str. 349–351 in *Delo*, XIII, št. 8, junij 1934.

¹⁸ *Delo*, XII, št. 4–5, avg.–sept. 1933.

¹⁹ *Istra*, 1/11/1935.

pakt o akcijski enotnosti. Komunistična partija Italije in komunistična federacija v Julijski krajini sta se obvezali bojevati se »za priznanje in aplikacijo pravice do samoodločbe Slovencev in Hrvatov... vključno s pravico do odcepitve od italijanske države«. Nacionalnorevolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini pa se je obvezalo organizirati enotno akcijo delovnih množic za zaščito njihovih življenjskih potreb in enotno delovati s komunistično partijo in z italijanskim narodom za zrušenje fašistične diktature. Paktu je bil dodan še podroben seznam vsakdanjih minimalnih zahtev manjšine, socialnih in nacionalnih, za katere se bosta organizaciji enotno borili. S tem so se nacionalni revolucionarji odrekli metodi individualnega terorja. Obe strani sta sprejeli še obvezo, da ustvarita slovensko in hrvatsko ljudsko fronto in jo povežeta z italijansko ljudsko fronto.²⁰

Ta pakt je bil prvi in edini sporazum, ki ga je KPI sklenila z neko nedelavsko stranko v času pred drugo vojno. Bil je logična posledica razvoja komunistične politike na nacionalnem področju, posledica dotedanjega sodelovanja privržencev obeh gibanj na terenu in posledica preusmeritve nacionalnorevolucionarne organizacije. Ta je že ob ustanovitvi TIGR-a leta 1927 želela povezati svoje delovanje s komunističnim gibanjem in do leta 1929 so obstajale akcijske in organizacijske povezave med nacionalnimi revolucionarji in nekaterimi mladimi slovenskimi komunisti. Vendar je vodstvo KPI to sodelovanje obsodilo, ker komunisti niso uspeli preusmeriti gibanja h komunistični konceptiji nacionalnega boja. Po sodnem procesu leta 1930, ki je terjal štiri življenja, so nacionalni revolucionarji začeli opuščati individualni teror. Nehali so tudi enačiti italijanski narod s fašizmom in začeli iskati zaveznike v italijanskih in evropskih naprednih gibanjih. To jih je nujno pripeljalo v zavezništvo z italijansko komunistično partijo, tudi zato, ker so množice na terenu simpatizirale z njeno aktivnostjo. Na osnovi določil akcijskega pakta so leta 1936 izdajali ilegalni časopis Ljudska fronta, ki je po mnenju Grieca vseboval še preveč levičarska gesla. Posebej pa je zanimivo, da je tudi ta list povezoval nacionalno osvoboditev primorskih Slovencev in Hrvatov s proletarsko revolucijo v Italiji.

Ta misel, ki je bila več ali manj vedno navzoča v italijanski komunistični partiji, je bila ponovno izražena še leta 1936 v pismu partijskega vodstva italijanskim tržaškim komunistom. Italijanski komunisti v Trstu so namreč izrazili pomisleke glede odcepitve Slovencev in Hrvatov, češ, da je teritorij Julijske krajine nacionalno mešan in se ga tudi z gospodarskega vidika ne more razmejiti. V odgovoru na te pomisleke (pismo je bilo objavljeno v Stato operaio in podpisano z r. g. — najbrž Ruggero Grieco) je zato rečeno, da zahteva po samoodločbi Slovencev in Hrvatov »verjetno ne bo postavljena konkretno, razen v slučaju revolucionarne situacije v Italiji« in da pravica do odcepitve nacionalnih manjšin »ne pomeni, da se morajo te obvezno odcepiti od italijanske države: tej pravici se bodo lahko tudi odrekle: to je njihova stvar«. Sicer pa more na njihovo odločitev vplivati italijanski proletarijat, je še rečeno v pismu, ki ima »nalogo, da vodi boj za nacionalno osvoboditev Julijske krajine«.²¹

Očitno je torej, da je italijanska partija sicer dosledno zastopala temeljno načelo o samoodločbi, vendar njegove realizacije v obliki zedinjene Slovenije in Hrvatske zunaj Italije ni popularizirala. S tega vidika moremo presojati tudi dejstvo, da pakt z nacionalnimi revolucionarji ne omenja

²⁰ Lo Stato operaio, 1936 (X), št. 2, str. 132—136.

²¹ Lo Stato operaio, 1936 (X), št. 6, str. 416—421.

gesla o boju za zedinjeno Slovenijo, kakor je bilo formulirano v izjavi treh partij komaj dve leti preje. Čudno se zdi, da je italijanska partija še leta 1936, ko je bil fašizem v Italiji na višku, Jugoslavija pa je postajala predmet naci-fašistične agresije, videla možnost revolucije predvsem v Italiji, ne pa tudi v Jugoslaviji. Je bil mar odgovor tržaškim komunistom le taktična poteza? Tolažba, da se meje ne bodo premaknile, kar naj bi utrjevalo vpliv komunistov na italijanske množice in olajševalo ustvarjanje ljudske fronte tudi v Trstu? Pet let pozneje, 1941. se je zgodilo prav nasprotno: v Jugoslaviji in ne v Italiji je izbruhnila revolucija, ki so se ji pridružili tudi Slovenci in Hrvatje v Julijski krajini.

Za dobo po letu 1936 nimamo na voljo virov, ki bi kazali, kako se je razvijalo stališče italijanske partije do manjšinskega vprašanja. Stato operalo tega vprašanja ne omenja več; tudi v skupni izjavi italijanske in jugoslovanske komunistične partije, iz maja 1937, ki obsoja Ciano-Stojadinovićev sporazum, ni omenjeno. Pač pa ta izjava odraža revolucionarno situacijo v Jugoslaviji, ki je nastajala ob polarizaciji sil na fašistične in protifašistične pozicije. Prav tedaj je KPJ realizirala sklep o ustanovitvi komunističnih partij Slovenije in Hrvatske, ki sta s svojim vplivom posegli tudi onstran rapalske meje.

Ker ne vemo, kakšna so bila stališča KPI po letu 1936, z gotovostjo pa moremo sklepati, da se z nacionalnim vprašanjem vodstvo ni več ukvarjalo, saj je bilo v težki krizi, poskušajmo prav na kratko ugotoviti, kako se je komunistična nacionalna politika ta čas odražala na terenu, v Julijski krajini.

Komunistična organizacija v Trstu je bila prav v letih pred vojno v zatonu. Do leta 1938 so obstojala jedra italijanskih komunistov v Trstu, Istri in spodnji Furlaniji. Izdajali so list Fronte popolare v dveh jezikih, v Istri pa *La voce del popolo*. Toda vsebina teh ilegalnih časopisov je bila sektaška in tudi iz policijskih virov — drugih ni na voljo — je razvidno, da so tržaški komunisti odklanjali zaveznitvo s slovensko-hrvatskimi nacionalnimi strujami. Imeli so jih za skrajno nacionalistične. Nacionalnega vprašanja očitno niso doumeli, zanikali so, da bi obstajalo, in videli le gospodarsko vprašanje Trsta. Izjema je bila v tem pogledu morda skupina P. Morgana, vendar razen podatkov o njegovi zvezi s slovenskimi narodnjaki, podrobnosti iz policijskih virov niso razvidne. Toda leta 1938 so policijski vdori praktično uničili organizacijo v Trstu. Tedaj se je, po ocenah tržaškega zgodovinarja P. Panizona, »zaključil cikel bojev, ne da bi ustvaril nadaljnja pomembna gibanja ... Prav v trenutku, ko se tudi v Trstu začno množice nekako odmikati od fašizma, je aktivnost partije minimalna, kar dokazuje njeno absolutno nesposobnost prilagajanja novim nalogam, izvi-rajočim iz nove situacije.«²²

Vse drugače je bilo na slovenskem podežlju, pa tudi med slovensko manjšino v Trstu in Gorici. Prava organizacija slovenske ljudske fronte, predvidena v paktu med KPI in nacionalnimi revolucionarji, kot kaže, ni nastala, nastajala pa je enotnost protifašističnega delovanja. Komunističnih stališč do nacionalnega vprašanja in ljudskofrontne politike ljudje kajpada niso mogli poznati. Še komunisti so bili z njimi najbrž le površno seznanjeni, saj je policijski režim onemogočal širjenje literature in propagande. Posledice pa so se vseeno pokazale, tudi zaradi spremenjenega položaja v svetu. Iz partijskih in policijskih poročil iz leta 1936 je namreč

²² P. Panizon, *Vent'anni di lotte del Partito Comunista d'Italia*, Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, IV, št. 2-3, avgust 1976, str. 56.

razvidno, da so bile ta čas slovenske množice močno razgibane. Razporeženje do fašistične Italije je bilo, po policijskih poročilih, iz dneva v dan bolj sovražno, kar se je kazalo v dejanjih nepokorščine, nemirih, javnem izražanju slovenskih čustev in upornosti do oblasti. Odnos Slovencev do priseljenih Italijanov se je spreminjal ob spoznanju, da fašizem zatira obe ljudstvi. Na to spremembo so vplivale zlasti izkušnje slovenskih mladeničev, ki so se pri vojaki seznanjali in bratili z italijanskimi vojaki. Ljudje niso več gledali v Jugoslaviji edine rešiteljice; prek svojcev v emigraciji so namreč spoznavali, da je položaj revnega človeka v Jugoslaviji prav tako težak kot v Italiji, zato so rešitev iz gospodarske bede in narodne tlačenosti videvali v naprednem gibanju v svetu in v Italiji. Najbolj značilno za ta čas pa je bilo izrazito protivojno razpoloženje slovenskih množic, zlasti na podeželju. Nasprotovale so vojni tudi zato, ker so se zavedale, da bo v spopadu med dvema sosednjima državama prav obmejno ozemlje najbolj trpelo. Mestno italijansko prebivalstvo pa je nasledlo fašistični propagandi o gospodarskem napredku, ki naj bi ga prinesla vojna. To različno razpoloženje je poglobljalo prepad med mestom in podeželjem, ki ga je fašistična politika načrtno ustvarjala. Za Komunistično stranko Italije je bil boj proti vojni glavno geslo za razkrinkavanje fašistične imperialistične politike in za spodbijanje njenega vpliva na množice. Boj proti vojni je pomenil sintezo protifašistične akcije, zato je tudi našel najbolj plodna tla prav med slovenskim prebivalstvom. Konkretni primeri odpora proti vojni so se pokazali ob napovedi vojne Etiopiji, jeseni 1935. Tedaj je nekaj sto slovenskih in hrvatskih mož dezertiralo in emigriralo v Jugoslavijo, drugi, ki so bili vpoklicani, pa so s svojci javno in množično demonstrirali proti vojni s prepevanjem slovenskih pesmi, vzkliki in transparenti.

V takšnem razpoloženju, ki sta ga povzročila brezupen položaj slovensko-hrvatskega obubožanega in zatiranega človeka ter spremenjen položaj v svetu, ki je napovedoval vojno, je bil učinek delovanja posameznih komunistov odvisen le od tega, koliko so bili sposobni prilagoditi propagando resničnim potrebam množic in splošnemu ljudskemu nezadovoljstvu. Neposredni pokazatelj učinkovitosti komunistične propagande je bilo dejstvo, da so v teh letih mnogi nacionalni revolucionarji vstopili v komunistično partijo.²³

V razdobju od leta 1937 do 1940 je komunistično gibanje med Slovenci v Julijski krajini doseglo višek, z njim pa tudi slovensko nacionalno in splošno protifašistično gibanje. Jedro slovenske komunistične organizacije je bilo v Trstu, s študentom Pinkom Tomažičem, vendar je bila aktivnost obrnjena na podeželje, ne pa na industrijski proletariat. Ker zvez z vodstvom italijanske stranke ni bilo, je bila najbrž Tomažičeva iniciativa pod vplivom Komunistične stranke Slovenije, ki se je ustanovila aprila 1937. Ta vpliv je tembolj verjeten, ker se je Tomažič vrnil iz emigracije v Jugoslavijo in je poznal program, taktiko in dejavnost slovenskih komunistov. Manifest ustanovnega kongresa Komunistične stranke Slovenije je med drugim zahteval podporo boju za nacionalne pravice manjšine v Italiji in Avstriji, ker »slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: ZDRUŽENE IN SVOBODNE SLOVENIJE«.²⁴

Tomažičev program, ki ga žal poznamo le po spominskih in policijskih podatkih, je vseboval stališča, ki so jih formulirali slovenski komunisti v letih 1925–1927, stališča izjave treh partij in ljudskofrontne politike. Pred-

²³ IG, APCI, 1379/105–132, 1401/19.

²⁴ Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, ČZP Komunist, Ljubljana 1977, str. 276.

videval je združitev vseh Slovencev, v Italiji, Avstriji in Jugoslaviji, v samostojno slovensko sovjetsko republiko. (Martelančeva formulacija iz leta 1925 je bila delavsko-kmečka republika.) Za dosego tega cilja je napovedal neizprosni boj proti fašizmu, povezavo vsega naprednega slovenskega prebivalstva v enotno fronto in povezavo te fronte z italijanskim proletariatom. Ustvarjanje slovenske protifašistične fronte je Tomažič dopolnil s pripravami na oboroženo vstajo Slovencev v Italiji, ki naj bi izbruhnila v trenutku italijanskega napada na Jugoslavijo. Dejstev, ki kažejo na uresničevanje programa v smeri enotne protifašistične fronte tu ne moremo navajati, omenimo le dejavnost in povezovanje tržaške nazorsko različno usmerjene slovenske mladine in njenih stikov z mladino na podeželju ter sodelovanje nacionalnih revolucionarjev s komunisti pri zbiranju orožja za načrtovano oboroženo vstajo. Policijski in sodni preiskovalni organi, ki so leta 1940 gibanje odkrili, najbrž niso naključno uvedli enotnega sodnega postopka na drugem tržaškem procesu decembra 1941 proti privržencem različnih nazorov. Ugotavljali so namreč, da gre za gibanje, ki je nazorsko sicer razvejano, toda ima skupen cilj: osvoboditev Slovencev.²⁵ Tomažič in štirje nacionalni revolucionarji so bili tedaj ustreljeni.

Iz tega skopega pregleda je mogoče povzeti naslednje: Slovenski komunisti na Primorskem so bili prvi pobudniki za razčiščenje in reševanje nacionalnega vprašanja manjšin v Italiji na osnovi leninističnih načel. Komunistična partija Italije je to pobudo sprejela in v letih 1926—1936 zastopala naslednja temeljna stališča: boj za brezpogojno pravico nacionalnih manjšin do samoodločbe, vključno z odcepitvijo od Italije; ustanovitev slovenske in hrvatske delavsko-kmečke republike; boj italijanskega in slovensko-hrvatskega proletariata za uresničenje teh načel in za vsakdanje nacionalne zahteve manjšin; enotna ali ljudska fronta vseh plasti zatiranih manjšin za boj proti fašizmu in nacionalno osvoboditev, povezana z italijanskim proletariatom.

Ob uresničevanju teh gesel pa je prihajalo do zgrešenih ocen, ki so v določenem trenutku omejevala načelna stališča. Tako se je partija nagibala k enačenju slovensko-hrvatskega vprašanja s kmečkim vprašanjem, zato je predvidevala hegemonijo italijanskega in ne slovensko-hrvatskega proletariata v nacionalnem gibanju; v tem gibanju je namreč gledala predvsem rezervo za italijansko socialistično revolucijo. Podcenjevala je revolucionarni potencial nacionalnega protifašističnega boja, ki je bil dokazan z oboroženimi akcijami nacionalnih revolucionarjev, zato je omejevala protifašistično akcijo na mobilizacijo množic in propagando, dasi so bile te množice razpoložene za vstajo. Ker ni dovolj poudarjala razlike med zatiranim in zatiralskim narodom in razlike med slovanskim samoobrambnim nacionalizmom ter italijanskim imperializmom, je povzročala na terenu — zlasti v Trstu — enačenje obojnega nacionalizma in predsodke do nacionalnega gibanja manjšin. Revolucionarno situacijo je predvidevala predvsem v Italiji, zato se ji je zdela odcepitev Slovencev in Hrvatov ne-realna in zato tudi ni popularizirala gesla o zedinjeni Sloveniji, dasi ga je v medpartijskih deklaracijah sprejemala. Ostaja pa odprto vprašanje, zakaj so uradne medpartijske deklaracije, pa tudi notranji dokumenti, formulirali rešitve le za slovensko nacionalno vprašanje, ne pa tudi za hrvatsko? Tudi v Tomažičevi dobi je govora le o slovenski sovjetski republiki. To razdobje pa se razlikuje od prejšnjih predvsem po tem, da slovenski

²⁵ AIZDG, it. fond, fasc. 1019.

komunisti delujejo avtonomno in so pod vplivom Komunistične partije Slovenije. Tedaj utrdijo temelje za razvoj poznejšega oboroženega narodno-osvobodilnega boja, ljudske vstaje in socialistične revolucije. Značilnost primorskega narodnoosvobodilnega boja je v tem, da ni imel med Slovenci resnega nasprotnika in da se ni razvila neka avtohtona kontrarevolucija, kakor po drugih slovenskih deželah. To dejstvo je bilo posledica dolgoletne bitke za ohranitev nacionalne individualnosti, ki je bila v bistvu protifašistična in ne nazadnje posledica prilagajanja komunističnega razrednega delovanja slovenskim nacionalnim zahtevam, ki se je navzlic viškom in padcem, težavam in odklonom že od leta 1923, kot smo videli, kontinuirano razvijalo.

LA QUESTIONE NAZIONALE DEGLI SLOVENI E CROATI IN ITALIA NELLA POLITICA DEL PCI (1921—1940)

Sulla scorta di documenti del PCI e di altro materiale, viene trattata nel saggio l'evoluzione delle posizioni del PCI nei riguardi della questione nazionale delle minoranze slovena e croata oppresse nell'Italia fascista. La tematica è svolta per periodi delimitati da spostamenti qualitativi della politica del partito nel campo nazionale: un primo (1921—1926) in cui il PCI non prende ancora in considerazione la questione nazionale la cui soluzione è demandata alla rivoluzione proletaria; nel secondo (1926—1930) il partito riconosce ai gruppi etnici il ruolo di portatori della rivoluzione prospettando nei riguardi della questione nazionale una politica particolare; negli anni 1930—1935 il PCI mette a punto tale politica coordinandola con le posizioni del Partito comunista jugoslavo; infine negli anni 1936—1940 risolve la questione nazionale nel quadro della politica del fronte popolare.

A conclusione del saggio l'Autrice giunge alle seguenti constatazioni: l'iniziativa per una chiarificazione e soluzione della questione nazionale ispirata ai principi leninisti viene dai comunisti sloveni della Venezia Giulia. Il PCI fa sua l'iniziativa propugnando con coerenza l'incondizionato diritto delle minoranze etniche oppresse all'autodeterminazione ivi compresa la separazione dall'Italia e l'istituzione di una repubblica operaia e contadina sloveno-croata. Prevede la lotta del proletariato italiano e sloveno e croato per l'attuazione di questo principio e per le comuni rivendicazioni delle minoranze etniche nonché un fronte unitario e più tardi popolare costituito da tutti i ceti delle popolazioni slovena e croata unite nella lotta contro il fascismo e per la liberazione nazionale e legato alla lotta di classe del proletariato italiano. Nell'elaborazione dell'attività concreta nel campo nazionale il PCI giungeva talora a giudizi errati circa la situazione contingente, giudizi che in un determinato periodo infirmavano la portata dei principi e ne ostacolavano la realizzazione.

In un primo tempo il partito fu portato a indentificare la questione nazionale sloveno-croata con la questione contadina. D'altro canto vedendo nel movimento delle minoranze anzitutto una riserva per la rivoluzione proletaria prevede in seno al movimento l'egemonia non del proletariato sloveno e croato bensì di quello italiano. Sottovalutando il potenziale rivoluzionario della lotta armata dei rivoluzionari nazionali risolve la propria attività alla propaganda fra le masse benché queste si mostrassero disponibili all'azione insurrezionale. Troppo modesto era il rilievo dato alle differenze tra popolo oppressore e popolo oppresso, cioè tra il nazionalismo di autodifesa degli sloveni e croati e l'imperialismo italiano, tutte circostanze che portavano all'incomprensione da parte dei comunisti della Venezia Giulia, specie a Trieste, per la questione nazionale e all'identificazione dei due nazionalismi suscitando di conseguenza pregiudizi nei confronti del movimento nazionale delle minoranze. Una situazione rivoluzionaria il PCI la preconizzava soltanto in Italia per cui la separazione delle minoranze etniche non era considerata realistica e pertanto il partito, pur ribadendo in sede di dichiarazioni interpartitiche la legittimità del programma della Slovenia unita, non mostrava grande impegno a popolarizzare lo slogan. Nel periodo successivo i comunisti sloveni operano nel PCI in modo autonomo sotto l'influsso del Partito comunista sloveno sulla piattaforma della dichiarazione tripartitica del 1934 e della politica del fronte popolare. E'allora che consolidano le basi su cui si svilupperà più tardi la lotta di liberazione nazio-

nale, l'insurrezione popolare e la rivoluzione socialista. L'assenza di una controrivoluzione slovena autoctona nel corso della II guerra mondiale è indubbiamente da ascrivere alla pluriennale lotta degli sloveni e croati della Venezia Giulia per la preservazione della propria identità nazionale e alla legittimazione da parte del movimento classista comunista delle rivendicazioni nazionali slovene e croate. Questo processo di adattamento delle due istanze si andò sviluppando nonostante alti e bassi, difficoltà e deviazioni per tutto il periodo dal 1923 in poi.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana,
Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane
revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

»Prispevki« objavljajo razprave inštitutskih sodelavcev in drugih avtorjev o zgodovini delavskega gibanja, o problemih slovenske zgodovine od prve svetovne vojne dalje, še posebej pa o obdobju narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi (Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12), kjer dobite tudi vseh štirinajst dosedanjih letnikov.

Po nekajletnem premoru je tik pred izidom nov zvezek revije.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že šestindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu njenega uredništva in uprave v Ljubljani, Mestni trg 27/III. Letna naročnina za tri številke znaša 120 dinarjev, posamezna številka velja 40 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1979 izide že njen 50. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.